

İşlevsel ve Bağımsal Dil Bilgisi Kuramları Çerçevesinde Eski Anadolu Türkçesinde -(y)A Ekinin İşlevleri: Yunus Emre Divanı Örneği

DOÇ. DR. FİLİZ MELTEM ERDEM UÇAR*

Öz

Dilde niyet, istek, olasılık, yeterlilik, gereklilik vb. ifadelerin alıcıya ulaşmasını sağlamakla görevli çeşitli birimler bulunmaktadır. Dildeki bu birimlerden biri de -(y)A ekidir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde temel işlevi istek bildirmek olan -(y)A ekinin bu işlevi dışında gereklilik, yeterlilik, şart, zaman, amaç, durum gibi farklı anlam alanlarını karşılayacak biçimde kullanıldığı görülmüştür. Bu doğrultuda elinizdeki çalışma, -(y)A ekinin *Yunus Emre Divanı*'ndaki işlevlerini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada işlevsel dil bilgisi kuramının "dildeki her birimin birden fazla işlevi olabilir" ve bağımsal dil bilgisi kuramının "cümleyi fiil yönetir" ilkelerinden hareketle ekin işlevleri ana cümle ve bağımlı cümle yöneticisi olarak iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: -(y)A eki, çok işlevlilik, eski Anadolu Türkçesi, Türk dili, Yunus Emre

FUNCTIONS OF THE SUFFIX -(y)A IN OLD ANATOLIAN TURKISH WITHIN THE
FRAMEWORK OF FUNCTIONAL AND DEPENDENCY GRAMMAR THEORIES: THE
EXAMPLE OF DIVAN OF YUNUS EMRE

Abstract

There are various units in the language which are responsible for ensuring that expressions such as intention, desire, possibility, adequacy and necessity reach the receiver. One of these units in the language is the suffix -(y)A. It has been observed that -(y)A suffix, whose main function is to express request in Old Anatolian Turkish texts, is used to meet different meaning areas such as necessity, adequacy, condition, time, purpose, and situation. Accordingly, this study was designated to determine the functions of -(y)A suffix in Divan of Yunus Emre. In the study, based on the principles of functional grammar theory suggesting that "each unit in a language can have more than one function", and of dependency grammar theory suggesting that "the verb directs the sentence", functions of the suffix are discussed under two separate titles as being the executive of main clause and the executive of subordinate clause.

Keywords: the suffix -(y)A, multifunctionality, old Anatolian Turkish, Turkish language, Yunus Emre

GİRİŞ

Bir iletişim aracı olan dil, bu özelliği ile doğrudan insanla ilgili bir olgu olup toplumsal etkileşimin en önemli aracı durumundadır. İnsan zihninde dil sayesinde gelişip şekillenen düşünceler, yine dil sayesinde başkalarına aktararak toplumsal etkileşimin gerçekleşmesi sağlanır. Evrendeki anlamlar, insanın zihin süzgecinden geçerek dilin *ses, hece, ek, kelime, cümle, metin* vb. düzlemlerindeki çeşitli birimleriyle işaretlenip ifade edilebilir hâle getirilir. *İşlevsel dil bilgisine*¹ göre evrende sınırsız sayıda var olan anlamların sınırlı sayıdaki dil birimleriyle ifade edilmek durumunda olması, dilin tüm birimlerinin birden fazla işlev yüklenmesi gereğini doğurur. Dilin kullanımı esnasında bu işlevlerden hangisinin ön planda olacağı ise bağlamdan hareketle belirlenir (Eggins, 1994, s. 11). *İşlevsel dil bilgisi*, dil birimlerinin anlamsal değerlerine inerek dildeki işlevlerini belirler, bir dil biriminin herhangi bir metinde hangi işlevi yerine getirmek amacıyla kullanıldığını tespit etmeye çalışır (İşcan, 2007, s. 253, 258).

Dilin çok işlevli birimlerinden biri de hem fiil hem isim çekiminde önemli görevler üstlenen eklerdir. Fiil çekiminde kullanılan ekler, *zaman, görünüş* ve *kiplik* işlevlerini aynı anda taşıyabilmekte, ancak kullanım esnasında bu üç işlevden hangisinin öncelikli olduğu bağlama göre değişmektedir (Benzer, 2012, s. 125).

Fiil çekimi eklerinin başlıca üç ana işlevinden biri olan ve *Güncel Türkçe Sözlük*'te "1. Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit, 2. Bu sürenin belirli bir parçası, vakit, 3. Belirlenmiş olan an, 4. Çağ, mevsim, 5. Bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler, vakit, 6. Dönem, devir, 7. Olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, düzenli ve dönemli gök olaylarını birim olarak kullanan sanal bir kavram, 8. Fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı, 9. Yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri" (<https://sozluk.gov.tr/>) (erişim 02.07.2022) biçimlerinde tanımlanan *zaman*, başlangıçta felsefenin konusu iken zamanla dil biliminin de çalışma alanına girer. Felsefede olduğu gibi dil bilimi de gerçek zaman ile fiil zamanını birbirinden ayırarak inceler. Gerçek zamanın başlangıcı ve sonu belirsizdir, herhangi bir ayırım ya da sınırlama söz konusu değildir. Fiil zamanı ise herhangi bir olayın gerçek zaman çizgisinin hangi noktasında gerçekleştiğini bildirir. Türkçede fiil zamanı, *geçmiş, şimdi, gelecek* ve *geniş zaman* olmak üzere dört bölüme ayrılarak incelenir. Bu dört zaman dilimi de *-DI, -mİş, -(I)yor, -mAktA, -mAdA, -AcAk* ve *-Ar/Ir* ekleri ile ifade edilir. Bu ekler, aynı zamanda bağlama göre fiile ait *görünüş* ve *kiplik* işlevlerini de üstlenebilmektedir (Benzer, 2012, s. 9-10, 23).

Görünüş, zaman kavramıyla yakından ilgili olmakla birlikte ondan farklı bir işleve sahip olup bir olayın gerçek zamanın hangi noktasında gerçekleştiğiyle değil, olayın süre boyutu ile yani süreye nasıl yayıldığı ile ilgilenir. Olayın süreye yayılma biçimi, *bitmezlik / bitmemişlik* ve *biterlik /*

¹ Yapısal dil bilimi içerisinde doğmuş, ancak daha sonra farklı bir gelenek oluşturmuş bir akım olan *işlevselcilik* akımının en önemli okulu Prag Okulu'dur. *Sesbirim (phoneme)* kuramına dayanan *sesbilim (phonology)* alanının kurulmasına öncülük eden bu okula göre *sesbirim*, anlam ayırt eden en küçük birimdir: *kar* ve *kan* gibi. Prag Okulu'nun özellikle işlevci sesbilim anlayışından etkilenen Andre Martinet, işlevselciliği ses dışındaki alanlar için de uygulamak üzere bir *işlevsel dilbilim* kuramı geliştirmiş, böylece işlevselciliğin kurucularından biri olarak anılmıştır (Kerimoğlu, 2016, s. 40-43). Bu okuldan sonra işlev kavramına farklı yaklaşan *Dizgeci İşlevsel Dil Bilgisi (Systemic Functional Grammar)*, *İşlevsel Söylem Dil Bilgisi (Functional Discourse Grammar)*, *Sözcüksel İşlevsel Dil Bilgisi (Lexical Functional Grammar)* gibi çeşitli dil bilgisi anlayışları ortaya çıkmıştır (Kerimoğlu, 2016, s. 108-113).

bitmişlik olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. *Bitmezlik /bitmemişlik* görünüşü, olayın başlangıç ve bitiş noktasını değil, sürekliliğini, genelgeçerliğini veya sık sık tekrarlandığını gösteren görünüş türüdür. Bu görünüş türünde, konuşur açısından başı sonu belli olmayan, oldukça geniş bir zaman dilimini kapsayan, süregiden, tekrarlanan, genelgeçer bir olay söz konusudur. Konuşur için bu olayın başı, sonu değil, sürüp gitmesi veya sık sık tekrarlanması önemlidir. *Bitmezlik /bitmemişlik* görünüşü içinde değerlendirebileceğimiz bir olay, *dünya güneşin çevresinde döner* örneğinde olduğu gibi çok geniş bir zaman dilimini de kapsayabilir, *Ayşe sabahları erken kalkar* örneğindeki gibi gündelik yaşamın bir dönemini de içerebilir. Yani kastedilen *bitmezlik/bitmemişlik* konuşur açısından görece bir *bitmezlik/bitmemişlik* türüdür. *Biterlik / bitmişlik* görünüşünde ise tek seferlik olaylar söz konusudur. *Ayşe kapıyı itti, odaya girdi, elindeki kahveyi masaya bıraktı, perdeleri açtı, sonra oturdu, önündeki tabureye ayaklarını uzattı ve kahvesini içti* örneğindeki gibi olaylar sıra ile gerçekleşir, tamamlanır ve biter, arkalarından başka olaylar gelir. Tek seferlik olan bu olaylar, süreye yayılma açısından başı ve sonu belli olan kısa olaylardır (Erkman-Akerson, 2007, s. 265-266).

Fiil çekimi eklerinin diğer bir işlevi de *kiplik* ifade etmektir. Bu işlev, kimi fiil çekimi eklerinin öncelikli işlevi iken kimilerinin de ikinci ya da üçüncü işlevi durumundadır. İnsanın evreni anlama, anlamlandırma ve aktarma etkinliği dil biliminde *kip* ve *kiplik* kavramlarıyla açıklanır. *Emir, istek, rica, niyet, olasılık, varsayım, gereklilik* gibi pek çok anlam alanını kapsayan *kiplik* kategorisi, farklı şekillerde tanımlanmış olmakla birlikte temel olarak *konuşurun önermeye karşı nesnel veya öznel yaklaşımı* olarak tanımlanabilir. Sınırsız sayıdaki anlam alanlarının her birinin sınırlı sayıdaki dil birimleriyle karşılanması zorluğu, *kipliklerin sınıflandırılmasını* gerekli kılar. Ancak *kipliklerin sınıflandırılması*, üzerinde kolayca görüş birliğine varılacak bir durum değildir. Her sınıflandırmanın bir ölçü esas alınarak yapılması gerekmektedir ki bu durum, değişik ölçülerin esas alındığı birbirinden farklı veya birbirine yakın pek çok sınıflandırmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kerimoğlu, 2011, s. 108-109).

Dil bilimsel *kiplik* çalışmaları incelendiğinde genel olarak *bilgi* ve *yükümlülük* temelli bir sınıflandırmanın esas alındığı görülür². *Bilgi kipliğinde* esas olan önermenin gerçekliğidir. Yani konuşurun önermenin gerçekliği veya doğruluğu hakkındaki tutumunu yansıtan öznel ya da nesnel ifadeler, bu *kiplik* içerisinde değerlendirilir. Konuşur, ifade ettiği önermenin doğruluğundan emindir ya da değildir. *Bilgi kipliğinin alt kategorileri* de gerçeklik ya da doğrulukla ilişkisine göre belirlenir, aradaki derecenin niteliğine göre *olasılık, çıkarım, tahmin* vb. şekillerde adlandırılır (Kerimoğlu, 2011, s. 113-115).

Yükümlülük kipliğinde ise konuşur, önermenin doğruluğu ya da gerçekliğine dair herhangi bir yorumda bulunmaz. *İstek, emir, rica, gereklilik, yeterlilik* gibi anlam alanlarına işaret ederek bir olasılıktan değil, bir zorunluluktan söz eder. Bu zorunluluk, konuşurun ifade ettiği önermeyle ilgili olarak kendisini ya da karşısındakini bir işi yapmak zorunda bırakması, karşısındakinden bir

² Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. London: Lawrence Erlbaum Ass. Pub; Mithun, Marianne (1995). "On The Relativity of Irreality". *Modality in Grammar and Discourse* (Ed. Joan Bybee, Suzanne Fleischman). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, s. 367-388; Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality (Second Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press; Nuyts, J. (2006). "Modality: Overview and Linguistic Issues". *The Expression of Modality* (Ed. William Frawley). Berlin: Mouton de Gruyter, s. 1-26; Johanson, Lars (2014). "A Synopsis of Turkic Volitional Moods". *Turkic Languages*, 18, s. 19-53.

istekte bulunması ya da karşısındakine bir sorumluluk yüklemesi olarak ifade edilebilir (Hirik, 2019, s. 19). Yani bilgi kipliği konuşurun bilgi ve güvenine odaklanırken yükümlülük kipliği istek temelli ifadelere odaklanır. (Kerimoğlu, 2011, s. 115-117).

Bu çalışmanın konusunu *kipsel* işlevi baskın olmakla birlikte *zaman* ve *görünüüş* işlevleriyle de ön plana çıkabilen bir fiil çekimi eki olan *-(y)A* eki oluşturmaktadır. Ek, yapı itibariyle Eski Uygur Türkçesinden itibaren Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçelerinde gelecek zaman, gereklilik ve istek çekimlerinde kullanılmış olan *-GA* eki ile ilişkilendirilir (Özkan, 2012, s. 359-360; Korkmaz, 1959, s. 159-168; Mansuroğlu, 1968, s. 171-183; Timurtaş, 2005, s. 145).

Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılmış dil bilgisi çalışmalarında *İstek Kipi*³, *İstek Eki*⁴ veya *İltizamî*⁵ başlıkları altında ele alınan *-(y)A* ekinin bu dönem metinlerinde *istek* anlamının dışında *emir*, *gereklilik*, *tavsiye*, *tercih*, *izin*, *şart*, *zaman* vb. anlamlarla da kullanıldığını tespit eden çalışmalar bulunmaktadır⁶. Bu çalışmada ise *-(y)A* eki, bir Eski Anadolu Türkçesi metni olan *Yunus Emre Divanı*⁷'ndeki işlevleri açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı *Yunus Emre Divanı*'nı şerh etmek değildir. Zaten bu amaçla yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Amaç, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde temel işlevi *istek* bildirmek olan *-(y)A* ekinin *Yunus Emre Divanı*'nda bu işlevi dışında *gereklilik*, *yeterlilik*, *şart* gibi farklı anlam alanlarını karşılayacak biçimde kullanıldığını, *zaman* bildirdiğini ortaya koymaktır. Bu yapılırken *işlevsel dil bilgisi* kuramının "dildeki her birimin birden fazla işlevi olabilir" ilkesinden hareket edilerek ekin dizeye, beyte, dörtlüğe ve nihayet şiire kazandırdığı anlamlar, her bir bağlamda ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan *bağımsal dil bilgisi* kuramının "cümleyi fiil yönetir" ilkesinden hareketle *ana cümle / temel cümle* kurucusu olan *-(y)A* eki ile *bağımlı cümle / yan cümle* kurucusu olan *-(y)A* eki, iki ayrı başlık altında ele alınmış, ekin *ana cümle* ile *bağımlı cümle* arasında kurduğu anlam ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada *-(y)A* ekinin tespit edilen işlevlerini örnekleyen beyit ve dörtlükler Tatçı (1990)'nın eserinden alınmış, bu beyit ve dörtlüklerin Türkiye Türkçesine aktarımında Emre (2013) ve Albayrak (2014)'in eserlerinden yararlanılmıştır. Beyit ve dörtlüklerin yazımında alındıkları eserlerin imlasına sadık kalınmıştır.

1. ANA CÜMLE YÖNETİCİSİ OLARAK *-(y)A* EKİ

Dilin anlamlı ve görevli tüm birimlerinin belirli kurallar çerçevesinde bir araya gelmesiyle kelime grubu ya da cümle biçiminde *söz dizimsel* yapılar ortaya çıkar. *Söz dizimsel* yapıların oluşma

³Şahin, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 62; Gülsevin, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 105-110; Akar, Ali (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 177-178.

⁴Türk, Vahit vd. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, s. 39.

⁵Timurtaş, Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 145.

⁶Gülsevin, Gürer (2002). "Eski Türkiye Türkçesinde 'İstek Kipi' Üzerine". *İlmî Araştırmalar* 13, İstanbul s. 35-50; Gülsevin, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 105-110; Timurtaş, Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 145-147; Özkan, Mustafa (2012). "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki *-A/-E*'nin Kullanılışı Üzerine". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 30(0), s. 359-385.

⁷Yunus Emre, 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'da yaşamış ünlü sufi ve halk şairidir. Pek çok nüshası bulunan Divan'ı, saf, akıcı ve duru üslubuyla dönemin dilini tek başına temsil edebilecek en önemli Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden biri olarak kabul edilebilir (Akar, 2018, s. 68-69).

biçimlerini inceleyen çalışmalar, 1950'lerde başlayıp artarak devam eder. Söz dizimi çalışmaları içerisinde odak noktasını işlevlerin oluşturduğu kuram, Tesnière'nin kuramıdır⁸. *Bağımsal dil bilgisi* olarak da adlandırılan bu kuramda kelimelerin cümle içinde tuttıkları yer, sınıflandırıldıkları kategoriyle değil, yaptıkları işleve göre belirlenir (Tesnière, 2015, s. 42-43; Işık, 2012, s. 73).

Bağımsal dil bilgisi kuramına göre gerek kelime grupları gerekse cümleler, bir yönetici öge ile ona bağlı tamlayıcı ögelerden meydana gelir. Cümlenin kurucu ögesi olan ve söz dizimi kaynaklarında genellikle *yüklem*⁹ veya *baş unsur*¹⁰ olarak adlandırılan yönetici öge, bir fiil ya da ek-fiille çekimlenmiş bir isim durumundadır. Kaynaklarda çoğunlukla *özne* olarak adlandırılan öge ise yönetici ögenin taşıdığı yargının gerçekleştiricisidir ve diğer ögelerle birlikte yönetici ögeye bağımlıdır. Yönetici ögeye göre biçimlenip işlev kazanan tamlayıcı ögeler, anlamı tamamlamakla görevli olup yönetici öge ile olan ilişkilerinin zorunlu olup olmamasına göre *zorunlu* ve *seçimlik* ögeler olarak ikiye ayrılır. Her fiilin yönetiminde bulunması gereken *zorunlu temel ögelerin* sayısı, *bağımsallıkla* da doğrudan alakalı bir konu olan fiilin *istem*¹¹ ile ilgilidir (Uzun, 2000, s. 18-19; Erkman-Akerson, 2007, s. 110, 164-167; Gökdayı, 2010, 1311; Erkman Akerson ve Ozil, 2015, 57; Gürkan, 2016, s. 12; Hirik, 2017, 392).

Bağımsal dil bilgisi kuramına göre *temel ögeler* tek tek kelimelerden oluşabilecekleri gibi kelime gruplarından da oluşabilir. Cümlelerde olduğu gibi kelime gruplarında da bir yönetici öge bulunur (Erkman-Akerson, 2007, s. 111). Cümlelerde yönetici öge fiil ya da ek-fiille çekimlenmiş bir isim iken kelime gruplarının yönetici ögesi, sonda bulunan bitmemiş bir fiil, isim, edat veya zarf türünden bir kelimedir.

Bu bilgilerden hareketle temel olarak bir kiplik işaretleyicisi olan *-(y)A* ekinin, yüklemi çekimli bir fiil olan ana cümlelerde *istek*, *amaç*, *niyet* bildirmek olan temel işlevinin dışında *emir*, *gereklilik*, *yeterlilik*, *varsayım* gibi farklı kipsel değerleri karşıladığı, kimi zaman da *zaman* bildirme işleviyle ön plana çıktığı görülmüş, ekin *Divan'*daki bu işlevleri ayrı ayrı açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. İstek İşlevi

Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *Yunus Emre Divanı'*nda da *-(y)A* ekinin temel işlevi *istek* ifade etmektir (Timurtaş, 2005, s. 145). *İstek*, emir kadar güçlü, rica kadar kibar olmayan niyet, tasarı ve arzuları; gerçekleşme potansiyeli görece düşük dilekleri veya hayal edilenleri ifade eden bir anlam alanıdır. Özellikle birinci kişili anlatımlarda niyet edilen, tasarlanan, amaçlanan durumlar da bu anlam alanı içinde değerlendirilebilir. *İstek* işlevinde özneyi harekete geçiren, kendi arzu, istek, niyet, hayalleri gibi iç dinamiklerdir. Bu işlevin dayatma, otorite ve statüye

⁸ bk. Tesnière, Lucien (2015). *Elements of Structural Syntax* (Çev. Timothy Osborne ve Sylvain Kahane). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

⁹ Karahan, Leylâ (1999). *Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri-*. Ankara: Akçağ Yayınları; Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları; Sarıca, Bedri (2015). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Ankara: Anı Yayıncılık; Gökdayı, Hürriyet (2020). *Türkçede Öbekler*. İstanbul: Kriter Yayınları.

¹⁰ Hirik, Seçil (2020). *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede baş Unsur*. Ankara: Gazi Kitabevi.

¹¹ *İstem* kavramı, Tesnière'nin söz dizimi alanına yaptığı önemli bir katkıdır. Dillerde fiillerin isim ve diğer söz dizimsel birimlerle birleşme biçimlerini inceleyen Tesnière, bir fiilin ilişkili olabileceği isim sayısını, o fiilin anlamsal alanının belirleyebileceğini ifade eder (Hirik, 2020, s. 59). Bir fiilin cümle kurabilmesi için yönetim alanına girmesi gereken hâl ekli öge sayısı, o fiilin *istem*dir. Fiillerin doğasında gizli biçimde bulunan *istem*, onların söz dizimsel ve anlam bilimsel çevresini belirleyebilme ve yönetebilme gücünü ifade eder (Erkman-Akerson, 2007: 167; Doğan, 2011: 449; 2015, 78).

dayalı güç üstünlüğü, toplumsal mesafe, dış dinamiklerin etkisine bağlı ileri derecede yönlendiricilik gibi ön koşulları yoktur (Aslan Demir, 2008, s. 16, 93-94).

İstek anlam alanı içine yerleştirilebilecek *niyet*, “belli bir amaca yönelme düşünce ve isteği, belli bir sonucu gerçekleştirme arzusu, planlı bir faaliyetin bir şeyi elde etme, bir hedefe ulaşma amacıyla tasarlanması durumu” (Cevizci, 2010, s. 1169); *amaç* ise “bilinçli bir şekilde ulaşılmak istenen hedef” (Cevizci, 2010, s. 77) olarak tanımlandığında -(y)A ekinin Yunus Emre Divanı’nda sıradan bir *istek* ifadesinden çok içinde güçlü bir *niyet* ve *amaç* anlamlarını da barındırdığı görülür. Şairin amacı, gerçekleşmesini istediği en büyük dileği Hakk’a kavuşmaktır:

Gözüm seni görmegiçün elüm sana ırmegiçün / Bugün *cânım yolda koyam* yarın seni bulmağ için
“Gözüm seni görmek için[dir], elim sana ulaşmak için[dir]. Yarın seni bulmak için bu gün canımı senin yoluna koyayım” (234/1).

Ben ‘ışkundan *ırılmayam* dergâhundan *sürülmeyem*/ Bundan dahi giderisem seniün ile *varam* sana
“Ben senin aşkıdan hiç ayrılmayayım (ayrılmam), dergâhundan uzaklaşmayayım, buradan da gidersem seninle varayım sana” (7/5).

Yunus Emre, gerçek bir âşık olarak geçici olan bu dünyada aldığı her nefesi Allah yolunda harcayarak tamamlamak ister. Bu durum, âdeta onun yaşama amacıdır:

Bin yıl ‘ömrüm varısa *harc idem* bu kapıda / Gerçek ben ‘âşıkısam gerek bu yolda ölem
“Bin yıl ömrüm olsa hepsini bu kapıda geçirmek isterim. Eğer ben gerçek bir âşıkısam bu yolda ölmeliyim” (202/6).

Halvetlerde *meşgûl olam dâim açılam gül olam* / Dost bâğında *bülbül olam ötem* hey dost diyü
diyü “İnzivaya çekilip ibadetle meşgul olayım, [manevi olarak] açılıp gül olayım. Dost bağında bülbül olup hey dost, diye diye öteyim” (291/3).

Mecnûn oluban *yürüyem* yüce tagları *bürüyem* / Mûm olubanı *yanam* hey dost diyü diyü
“Yüce dağları kaplayarak mecnun olup yürüyeyim. Hey dost diye diye bir mum gibi yanayım” (291/5).

O, bu dünyanın zevklerine kapılmadan, nefesine yenik düşmeden ilahi lütuf için günlerini ağlayarak geçirmeyi planlamaktadır:

Bugün gülen kişi bunda yarın ağlayırsar anda / Revân döküp göz yaşını *yasadugumı yaş eyleyem*
“Bugün burada gülen kişi yarın orada ağlar. [Öbür dünyada ağlamamak için bu dünyada] durmadan gözyaşı döküp yastığımı yaş eyleyeyim” (197/6).

Yunus, kendini bilip Hakk’ı bulmak yani kâmil insan olmak için *arlan*, *yılan* ve *ejderhaya* benzettiği bu dünya unsurlarıyla savaşmayı da hayattaki en büyük amaçlarından biri olarak görür:

Bu tokuz arslan u yidi evren ü dört ejdehâ / Bunlarınla *ceng idem Rüstem olam destân olam*
“Bu dokuz arslan, yedi yılan ve dört ejderha ile cenk edeyim, Rüstem olayım, destanlaşayım” (201/24).

Şairin bilinçli ve planlı olarak yöneldiği, ulaşmak istediği hedef öbür dünyadır:

Koyam bu dünyâyı gidem çün âhrete *sefer idem* / Ol Uçmak’da hûrîleri ben bana *yoldaş eyleyem*
“Bu dünyayı bırakıp ahirete gideyim. Cennette hurileri kendime yoldaş edeyim” (197/2).

Helâl ola sana Uçmak / Uçmakda hûrîler kuçmak / Kevser şarâbını içmek / Tanla seher vaktinde tur
“Cennete gitmek, cennette hurilerle sarılmak, Kevser şarabını içmek sana helal olsun, seher vaktinde uyanık ol” (88/8).

1.2. Gereklilik İşlevi

Bir oluş veya kılışın yapılmasının zorunlu olduğunu ifade eden *gereklilik*, Eski Anadolu Türkçesinde genellikle *-mAK gerek*, *-mA gerek*, *-sA gerek*, *-(y)A gerek* yapılarıyla karşılanmıştır (Timurtaş, 2005, s. 150; Akar, 2018, s. 178-179). *Yunus Emre Divanı*'nda da *gereklilik* anlam alanını bu yapılar karşılamakla birlikte *-(y)A* eki de kimi zaman tek başına kimi zaman *gerek* kelimesiyle birlikte bu işlevle kullanılmıştır.

Gereklilik, konuşurun içten gelen bir etkiyle belirlediği bir ihtiyacın ifadesidir. Bu ihtiyaç, dışarıya dair de olabilir. Ancak konuşuru yönlendiren, yine konuşurun bu ihtiyacı kendisinin belirlemesidir. Çoğu zaman *gerekliliğin* nedeni belirtilmez (Kerimoğlu, 2011, s. 88). Ancak Yunus'un şiirleri incelendiğinde bir olay ya da durumun yapılmasının *gerekliliğinin* genellikle belirtildiği görülür.

Eserde *-(y)A* ekinin karşıladığı *gereklilik* anlam alanı, yasa, kural ya da herhangi bir hiyerarşik toplumsal ilişkiden kaynaklanan düzenleyici kipsel alan olarak tanımlanabilen *zorunluluktan* farklı olup isteğe, ideal ya da olağan durumların betimlenmesiyle veya bir ön koşulluluk ilişkisine dayalı olarak ortaya çıkmaktadır (Corcu, 2005, s. 6). Şair, üzerinde önemle durduğu, uyulmasının gerekli olduğunu düşündüğü değerleri keskin bir *zorunluluk* ifadesinden çok anlayış ve hoşgörü çerçevesinde tavsiye ve öğüt niteliğinde ifade etmektedir:

'Ârif cân virür tuymaz yalancı mâla kıymaz / Yalanla gerçeği berâber tutmayalar "Arif olan can verir, duymaz, yalancı kişi malına kıyamaz. Yalan ile gerçek aynı kefeye konulmamalıdır" (57/6).

Bî-çâre Yûnus'un sözün key 'âşık gerek anlaya / O kuş dilidir n'eylesün ol dinlenmez ötmeyince "Çaresiz Yunus'un sözünü hakkıyla anlamak için âşık olmak gerekir. Onun sözleri kuş dilidir, ne yapsın ötmeyince [söylemeyince] dinlenmez [anlaşılmaz]" (325/7).

Egriligün koyasın togrı yola gelesin / Kibr ü kîni çıkargıl erden nasîb alasin "Eğriliği [yanlış yolu] bırakıp doğru yola gelmelisin. Kibir ve kini bırakıp erden nasiplenmelisin" (250/1).

İkilik eylemeye hîç yalan söylemeye / 'Âlem bulanurısa bulanmadan turıla "İkilik etmemeli, hiç yalan söylememeli, eğer dünya kirlense bile pisliğe karışmamalı[dır]" (304/2).

Yûnus bu sözleri erenden aldı / Sana dahı gerekise alasin "Yunus bu sözleri erenden aldı. Sana gerekiyorsa sen de al" (279/13).

Şaire göre gerçek bir âşık olmanın, Hakk'a kavuşabilmenin bazı gerekleri vardır:

Kişi gerek bile anı hem uyanık ola cânı / Bilürsin dünyâ seveni baykuş gibi vîrândadur "Kişi sürekli uyanık olması gerektiğini bilmeli. Bilirsin, bu dünyayı sevenler baykuş gibi hep viranede yaşarlar" (44/3).

Korkmaya tamusından ummaya hûrîsinden / Dâim anun maksûdı Hakkun dîdârı gerek "Cehennemden korkulmamalı, huriden [medet] ummamalı, amacımız daima Hakk'ın tecellisi olmalı" (142/5).

Kur'ân kelâmum didi gönüle evüm didi / Gönül ev ıssın bilmez âdemden tutmayalar "Kur'ân kelimam[dır], dedi, gönle evim[dir], dedi. Gönülün ev sahibi olduğunu bilmeyenler Âdem'den sayılmamalı[dır]" (57/3).

'Ârifler ortasında sûfilik satmayalar / İhlâsıla bu 'ıška riyâyı katmayalar "Ariflerin yanında sufilik yapılmamalı, aşk ve ihlas yoluna riya katılmamalı" (57/1).

‘İşk da’vîsin kılan kişi hîç anmaya hırs u hevâ / ‘İşk evine girenlere ayruk ne meyl ü ne vefâ
“Aşk davası süren kişinin hırsın, hevesin sözünü etmemesi gerekir. Aşk evine girenlere ne meyl
ne vefa gerekir” (2/1).

Sana erden ‘aşâ gerek bu yolda / Tayanursan ‘asâya tayanasın “Sana bu yolda erden [kâmil
insandan] bir asa gerekir. Dayanacaksan eğer bu asaya dayanmalısın” (279/8).

Yunus, Allah yolunda acı çekmekten şikâyet etmez aksine bunu, Allah’a kavuşmanın bir
gereği olarak görür:

Mecnûn oluban yûriyem yüce taşları büriyem / Mûm oluban eriyem yanam hey dost diyü diyü
“Hey dost diye diye mecnun olup yürüyeyim, yüce dağları örteyim, mum olup yanarak eriyeyim”
(291/5).

Eger gerçek kulumuşsam ana kulluk kılardım / Aglayadum bu dünyede yarın anda gülem diyü
“Eğer gerçek bir kul olsaydım ona [Allah’a] kulluk etmeliydim. Yarın öbür dünyada gülebilmek
için bu dünyada ağlamalıydım” (285/3).

Bin yıl ‘ömrüm varısa harc idem bu kapıda / Gerçek ben ‘âşıkısam gerek bu yolda ölem “Bin yıl
ömrüm olsa hepsini bu kapıda geçirmek isterim. Eğer ben gerçek bir âşıkısam bu yolda ölmeliyim”
(202/6).

Kimi dizelerinde Müslüman olmanın gereklerine, İslami inanın esaslarına da yer verir:

Okına Kur’ân u Yâsîn / Kulak urup dinleyesin / Tağca günâhun yuyasın / Tanla seher vaktinde tur
“Kur’ân ve Yasin okunurken kulak verip dinlemelisin. Dağlar kadar günahlarından arınırsın,
seher vaktinde uyanık ol” (88/6).

1.3. Yeterlilik İşlevi

Güncel Türkçe Sözlük’te (<https://sozluk.gov.tr/>) (erişim 02.07.2022) “yeterli olma durumu,
yeterlik”, “bir işi yapma gücünü sağlayan özel bilgi, ehliyet”, “görevini yerine getirme gücü,
kifayet” olarak tanımlanan *yeterlilik*, fiilde belirtilen oluş ya da kılışın gerçekleşmesinin mümkün
veya muhtemel olup olmadığını ifade eden (Korkmaz, 2007b, s. 243) kiplik kategorisidir. Konuşur
odaklı, konuşurun potansiyeline vurgu yapan, dış etkilerden çok konuşurun iç durumuyla
ilgilenen, konuşurun herhangi bir eylemi gerçekleştirme yeterliliğine sahip olup olmadığına işaret
eden (Kerimoğlu, 2011, s. 84-85, 118) bu kategori, *iktidar* ve *yeterlilik* anlamlarının yanı sıra *imkân*,
olasılık, *rica*, *izin*, *yasak* gibi anlamlar da ifade etmektedir (Erdem Uçar, 2019, s. 171). *Yeterlilik*
kipliği, kiplik sınıflandırmalarında *yükümlülük* kipliği içerisinde ele alınır. *Yükümlülük* içerisinde
*devinim*¹² alt başlığı altında incelendiği gibi, *yükümlülük*ten ayrı olarak *devinim* kipliği biçiminde
farklı bir kiplik türü olarak da ele alınabilir (Kerimoğlu 2011, s. 85-86).

Türk yazı dilinin ilk dönemlerinden itibaren morfolojik, sözlüksel ve söz dizimsel
işaretleyicilerle gösterilen *yeterlilik* kipliği, Eski Anadolu Türkçesinde *bil-* yardımcı fiili ile yapılır
(Timurtaş, 2005, s. 161). *Yunus Emre Divanı*’nda da bu fiil kullanılmakla birlikte *-(y)A* eki de zaman
zaman *yeterlilik* işleviyle kullanılmıştır. Yunus, şiirlerinde sık sık gönlünde Allah aşkı, Allah’a

¹² Devinim kipliği, öznenin yüklem bildirdiği eylemi gerçekleştirme kapasitesine sahip olup olmadığı bilgisine ilgili
bir kiplik türüdür. *Yeterlilik* ve *istekte* olduğu gibi özneyi yine öznenin iç dinamiklerinin yönlendirdiği ifade biçimleri
bu kiplik içerisinde ele alınır (Kerimoğlu, 2011, s. 118).

kavuşma ümidi olmadan yaşayamayacağını, buna gücünün yetmeyeceğini, geçici ve anlamsız gördüğü, bütün imkânlarına yüz çevirdiği bu dünyada yaşamasının ancak Allah aşkı ile mümkün olacağını dile getirir:

*Ayrık bana ben **dimeyem** kimesneye sen **dimeyem** / Ya kul ya sultân **dimeyem** kalsun işidenler țana* “Artık bana ben diyemem, kimseye de sen diyemem, [kimseye] bu kuldur ya da sultandır diyemem. [Bu sırrı] işitenler şaşırıp kalırlar” (7/3).

*Ben beni senden ayrı kanda **bulam** / Ki sensüz Hâk nefes ‘ömrüm sürilmez* “Ben beni senden ayrı nerede bulabilirim (bulamam), sen olmadan, Hak nefesi olmadan ömür geçmez” (107/4).

*Ger şehd ü şeker yirisem sensüz agudur cânuma / Çün cânumun sensin dadı kanda **bulam** senden yigrek* “Eğer sensiz bal ve şeker yersem zehir yemiş gibi olurum. Çünkü benim canımın tadı sensin, senden daha üstününü nereden bulayım [bulamam]” (144/6).

*Söflere vir sen anı bana seni gerek seni / Ben **niçe terk idem** seni şol bir ev ü çardagiçün* “Sufilere ver sen onu, bana sen gereklisin. Ben nasıl terk edebilirim seni bir ev, bir çardak için” (234/6).

Şair, şiirlerinde Allah’ın sahip olduğu yüce vasıfların çok fazla olduğunu, bu vasıfları bin yıl boyunca saysa bile bitirmeye gücünün yetmeyeceğini, sayabildiklerinin de bir deniz damlası kadar bile olamayacağını ifade eder:

*Bin yıl eger vasfın diyem **bir zerresin düketmeyem** / Bir katrede yüz bin deniz **bir noktasın şerh itmeyem*** “Bin yıl boyunca [O’nun] vasıflarını anlatsam bir zerresini bile anlatamam. Anlattıklarım yüz bin[lerce] denizin bir damlası kadar bile olamaz” (183/1).

Şair, aşağıdaki dizelerde kendi din ve dünya görüşüne aykırı olduğu hâlde gerekirse kiliseye girebileceğini, çan bile çalabileceğini ama kalbindeki Allah aşkıdan asla vazgeçemeyeceğini belirtmiştir:

*Kiliseye dersen **girem** / Nakûs dahı dersen **çalam** / ‘Âşıklara yokdur kalem / Senden yüzüm döndürmezem* “Kiliseye gir dersen girebilirim, çanı bile çal dersen çalabilirim. Âşıklara kalem yoktur, senden yüzümü çeviremem” (219/3).

Yunus Emre, bu dünyada çektiği tüm sıkıntıları Hakk’a kavuşabilmenin yolu olarak görür:

*Çün ‘akıl fenâyaya vara delü ola **ne başara** / Delülere sensin çâre delü oldum pes n’itmeyem* “[İlahî aşkın cazibesi ile] akıl fenaya vardığında deli olur, hiçbir şey başaramaz. Delilerin çaresi sensin, deli oldum, ne yapayım” (183/4).

*Eger gerçek kulımışsam ana kullık kılaidum / Aglayadum bu dünyede yarın anda **gülem** diyü* “Eğer gerçek bir kul olsaydım ona [Allah’a] kulluk etmeliydim. Yarın öbür dünyada gülebilmek için bu dünyada ağlamalıydım” (285/3).

*Ne hâldeyüm **ne bilem** duzakdayum **ne gülem** / Bir garîbçe bülbülem ötmege güle geldüm* “Ne hâlde olduğumu bilmiyorum, tuzağa düştüm gülemiyorum. Garip bir bülbülüm, güle ötmeye geldim” (196/7).

*Yidi Tamu didükleri **katlanmaya** bir âhuma / Sekiz uçmak **eglemeye** bunda niye egleneyin* “Yedi cehennem benim bir ahuma katlanamaz, sekiz cennet [bile] beni eğleyemez ki burada nasıl eğleneyim” (268/5).

Aşağıdaki örneklerde bu ek ile ifade edilen durumlar, *yeterlilik* ifadesinin yanında bağlamla ilgili olarak güçlü bir *olasılık* anlamını da barındırmaktadır.

Dördüncü kapısında dört pîrler vardır anda / Bu söz sana rumûzdur gör kim delîl bulasın “Dördüncü kapısında dört pir vardır. Bu söz sana rumuzdur ki [bunlardan] kendine delil çıkarabilirsin” (242/10).

Hakikatdür Hak şârî yididür kapuları / Dergâhında yüz dürlü gerek kudret göresin “Hakk’ın şehri hakikattir. [Bu şehrin] yedi kapısı vardır. Dergâhında yüz türlü kudret görebilirsin” (242/4).

1.4. Zaman İşlevi

Eski Anadolu Türkçesinde istek eki olarak adlandırılan, ancak *istek* ifadesinin dışında *gereklilik*, *yeterlilik*, *şart* gibi anlam alanlarını da karşılayan *-(y)A* ekinin birincil işlevi “kiplik ifade etmek” olmakla birlikte gelecek zaman ekinin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde, meydana gelecek olay ve durumları ifade etmek için kullanılmış, gelecek zaman ekinin ortaya çıkmasıyla da bu ekin zaman eki olarak kullanım alanı daralmıştır (Benzer, 2012, s. 109). Bilgegil (1963, s. 270), bu eki ikinci bir zaman eki takip etmedikçe geniş zaman anlamı taşıdığını, ayrıca şimdiki ve gelecek zaman eklerinin de işlevini üstlendiğini dile getirir. Dolayısıyla *-(y)A* eki, hem Yunus Emre’de hem de dönemin diğer eserlerinde zaman bildirme işleviyle de kullanılmıştır. *Divan* incelendiğinde ekin gelecek zaman başta olmak üzere şimdiki ve geniş zamanı ifade edecek şekilde de kullanıldığı görülür.

1.4.1. Gelecek Zaman İşlevi

Fiilin henüz gerçekleşmediğini, konuşma anından sonra gerçekleşeceğini bildiren gelecek zamanda geçmiş ya da şimdiki zamanda olduğu gibi bir kesinlik söz konusu değildir. Herhangi bir olay ya da durumun gelecek bir zamanda gerçekleşeceğine dair görüşler bir varsayımdan ibarettir. Ancak cümle veya metinde geçen kimi sözlerle varsayımın netlik derecesi artıp azalabilir. Comrie (1976, s. 64-65), gelecek zamanın sadece zamanı ifade eden bir kavram olarak değil, varsayım dayalı kipsel anlamları da içeren geniş bir kavram alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir. Palmer (2001, s. 104-105) de benzer bir ifadeyle gelecek zaman ifade eden dil birimlerinin sadece gelecek zamanı bildirmediği görüşündedir.

Öbür dünyaya dair düşüncelerin sık sık dile getirildiği *Divan*’da *-(y)A* ekinin en çok kullanıldığı zaman, gelecek zamandır. Şair, öldükten sonra mezara konuluncaya kadar yapılacak olanları anlatırken sık sık *-(y)A* ekinden yararlanmış. Bu tür örneklerde ekin işaret ettiği olay, henüz gerçekleşmemiştir, ne zaman gerçekleşeceği de tam olarak belli değildir. Şair, bilgi ve deneyimlerinden hareketle gerçekleşme noktası tam olarak bilinmeyen bir zaman diliminde olabileceklere dair varsayımlarda bulunur. Beyitlerde zamana dair belirsizlik, *şol gün, bir gün ola, birgün* gibi kimi sözler yardımıyla giderilmekle birlikte olayların konuşma anından tam olarak ne kadar sonra gerçekleşeceği hâlâ belirsizliğini korumaktadır:

Ağaç ata bindüreler sinden yana göndereler / Yir altına indüreler kimse ayruk görmez ola “Seni ağaç ata bindirip [tabuta koyup] mezara götürecekler, yer altına [mezara] indirip üzerine toprak atıp kapatacaklar. Artık seni kimse göremeyecek” (6/6).

Anmaz mısın sen şol günü gözün nesne görmez ola / Düşe sûretün topraga dilün haber virmez ola
 “Sen ölüm gününü anmaz mısın ki, o günde gözün hiçbir şey görmez olacak. Vücudun toprağa düşüp, dilin haber vermez olacak.” (6/1).

Beş karış bez durur tonum ilan-çıyan yiye tenüm / Yıl geçe obrıla sinüm unıdlup kalam birgün
 “Elbisem [kefenim] beş karışlık bezdir. Kabirde tenimi yılanlar, çıyanlar yiyecek. Yıl geçecek, mezarım çökecek. Sonra da unutup kalacağım” (241/4).

Bir gün ola sensüz kalam / Kurda kuşa ögün olam / Çürüyüben toprak olam / Ah n’ideyim
 “ömrüm seni “Bir gün gelip sensiz kalacağım, kurda kuşa ögün olacağım, çürüyüp toprak olacağım, ah, ne yapayım ömrüm seni” (384/7).

Evvel gele şol yuyucu ardınca şol su koyucu / İledüp kefen sarıcı bunlar hâlün bilmez ola “Kişi ölünce (ölünün cesedini) yıkayacak kişi gelir, kazanda su ısıtılır, yardımcı kişi kazandan sıcak suyu getirip cesedin üzerine döker, yıkayıcı da cesedi yıkar. Sonra ceset kefene sarılır. Bu işi yapanların senin hâlinden hiç haberleri yoktur” (6/4).

İy yârânlar iy kardaşlar ecel ire ölem birgün / İşlerüme pişmân olup kendözüme gelem birgün “Ey dostlar, ey kardeşler! Allah’ın takdir ettiği ömür dolup bir gün öleceğim. Dünya hayatında işlediğim günahlara pişman olup kendi öz benliğime bir gün geleceğim” (241/1).

Seni sinünde koyalar menzil mübârek diyeler / Üstüne tîz tîz örteler bu dünyâ hâk ü sengini “Seni mezarına bırakacaklar, yerin hayırlı olsun diyecekler, bu dünyanın taşı, toprağıyla üstünü hızlı hızlı örtecekler” (350/5).

Mahşer günü, ahiret hayatı gibi ne zaman gerçekleşeceği bilinmeyen olayların dile getirildiği beyitlerde gelecek zaman işleviyle kullanılan -(y)A ekinin varsayım işlevi de belirgin olarak hissedilmektedir:

Bir hastaya vardunısa bir içim su virdünise /Yarın anda karşı gele hak şarâbın içmiş gibi “[Bu dünyada] bir hasta ziyaretine gidip ona bir içim su verdiysen yarın ahirette yaptıkların karşı gelecek, Hak sana şarabını içirecektir” (388/5).

Her kim ol dost dîdârını bunda ‘ıyân görmezise / Yarın ol ser-gerdân geze hîç bilmeye n’itdügünü
 “Her kim dost [Allah] tecellisini bu dünyada açıkça görmezse yarın öbür dünyada ne yaptığını bilmeyecek, şaşkın, başı dönmüş olarak gezecektir” (401/6).

İsrâfil sûrını ura cümle mahlûk turı gele / Dirilüben haşre vara anda kâzî Sübhân ola “İsrafil surunu üfleyince bütün mahlûkat dirilip ayağa kalkacak ve mahşer yerine varacaklar. O gün hüküm Sübhân olan Allah’ındır” (9/2).

İy yârânlar iy kardaşlar korkaram ben ölem diyü / Öldüğümü kayurmazam itdügümü bulam diyü
 “Ey dostlarım, arkadaşlarım! Ben öleceğim diye değil, [bu dünyada] yaptıklarımı [öldükten sonra] bulurum [bulacağım] diye korkuyorum” (285/1).

Karanu yırde olasin ‘amelün ile kalasin / Âh idüben çok çalasin âhir peşmânlık çengini “[Mezara konulduktan sonra] karanlık bir yerde yaptıklarınla [baş başa] kalacak, ah ederek pişmanlık çengini çalacaksın” (350/6).

Ol gün katı efgân ola / İrkek dişî ‘uryân ola / Cümle ciger biryân ola / Ağlaşalum ol gün için “O gün (mahşer günü) feryat figan yükselecek, erkek dişî herkes çıplak bir şekilde ciğerleri yanarak acı çekecekler. (Şimdiden) o gün için ağlayalım” (272/5).

Ol günde yırlar yarıla / Cümle ölenler dirile / Cümle günâhlar sorıla / Ağlaşalum ol gün için “O gün (kıyamet günü) yerler yarılacak, bütün ölenler dirilecek ve sorguya çekilecekler, o gün için ağlaşalım” (272/2).

Yanlaruma kona elüm söz söylemez ola dilüm / Karşuma gele ‘amelüm n’itdümise görem birgün “Ölünce ellerim yanlarıma konacak, dilim söz söyleyemez olacak, ömür boyu yaptıklarım karşıma gelecek ve yaptıklarımın karşılığını göreceğim” (241/2).

Yazuklarımız tartıla anca perdeler yırtıla / Bilmedüğün günâhların anda sana ‘ıyân ola “Günahlarımız tartılıp perdeler yırtıldığında farkında olmadan işlediğimiz günahlarımız ortaya çıkacak” (9/7).

Bir gün işüm tamâm ola hep itdügüm gümân ola / Meğer Hakdan emân ola dervîş olubilsem dervîş “Bir gün işim tamamlanacak [ömrüm bitecek], tüm ettiklerim güman [şüphe] olacak. Meğer Hak’tan bana yardım gelecek, dervîş olabilsem dervîş” (123/6).

Ne virsen elünile şol varur senünile / Ben disem inanmazsın varıcağaz göresin “Dünyada ne yaptıysan senin karşına gelecek, benim söylediklerime inanmıyorsan önemli değil, nasıl olsa gidince göreceksin” (250/2).

Çün içeri giresin dost yüzini göresin / Ene’l-Hak şerbetini dost elinden içesin “Oraya gidince dost yüzünü göreceksin, Ene’l-Hak şerbetini dost elinden içeceksin” (242/15).

Yidinci kapısında yidiler otrur anda / Sana kurtuldun dirler gir dost yüzün göresin “Yedinci kapısında yediler¹³ oturur. Orada sana kurtuldun dediklerinde içeri gir, [girince] dost yüzünü göreceksin” (242/14).

1.4.2. Geniş Zaman İşlevi

Geniş zaman, konuşma anından önce başlayan, konuşma anında ve sonrasında devam eden, her zaman geçerli olan olay ve durumları belirtir. Ekin kapsamının genişliği belirsizliğini artırır, olayların hangi zaman diliminde gerçekleştiği, gerçekleşmek üzere olduğu ya da gerçekleşeceği tam olarak bilinmez. Ancak bu belirsizlik, cümledeki çeşitli yönlendiriciler yardımıyla bir derece giderilebilir (Benzer, 2012, s. 193-194).

-(y)A eki, eserde sık sık genel yargı içeren, doğruluğu herkesçe kabul görmüş, metnin bağlamına göre değişmesi çok da mümkün olmayan, sürüp giden, genelgeçer ifadelerin dile getirilmesinde kullanılmıştır:

‘Aşıkun gözi yaşı hem göl ola / Ayagından sâz bitüp kamışlana “Aşığın gözünden akan yaş göl olur. Ayağından [gölün kenarından] sazlar bitip sazlık oluşur” (324/4).

Bir kez yüzün gören senün ‘ömrince hiç unutmaya / Tesbîhi sensin dilinde ayruk nesne eyitmeye “Bir kere senin yüzünü gören kişi, ömrünce hiç unutmaz. Aşığın teşbihi sensin, onun senden başkasını anmaya gücü yoktur” (3/1).

Bunlar eve girmeyeler zühd ü tâ’at kılmayalar / Bu beyliği bulmayalar zîrâ geçdi devrânları “Bunlar evlerine girmezler, ibadet etmezlerdi. Bu beyliği bulamazlar. Çünkü bunlar için artık zaman geçmiştir” (368/4).

¹³ Evliyanın büyüklerinden olan yedi kutuplar (Emre, 2013, s. 775).

Dadarsan 'ışk dadından geçesin zâhir dînden / Ayrulıgun odından ol vakit kurtulasın "Eğer [gerçek] aşkı tadarsan [âşik olursan] zâhir olan dinden geçersin [hakiki dini bulursun]. Allah'tan ayrı olmanın ateşiyle yanmaktan [da] o zaman kurtulursun" (281/6).

Derdile gelmeyince dermâna irmeyesin / Bir cân yolda korisan yüz bin cânı bulasın "Dert ile gelmeyince dermana eremezsin. Eğer bu yolda bir can feda edersen yüz binlerce can bulursun" (281/4).

Etmek yiyüp tuz basmak ol nâ-merdler işidür / Etmek anı komaya tuzun hakkı varısa "Ekmek yenilen yere kötülük yapmak namertlerin işidir. Tuzun hakkı varsa ekmeğin hakkı ondan da ileridir" (300/8).

Gel ahî iy şehriyâri sözüümüzi dinle bârî / Hezâ gevher ü dînârı kara toprag ide bir söz "Gel kardeş, ey padişah, sözüümüzi dinle bari. Binlerce mücevher ve altın parayı bir söz kara toprak hâline getirir" (102/4).

Görmez misin sen aruyı her bir çiçekden bal ider / Sinegile pervâneniün yuvasında bal olmaya "Sen arıyı görmez misin? [Bal yapmak için] her çiçekten yararlanır. [Ama arı gibi uçma yeteneği olan] sinek ve pervanenin yuvasında bal olmaz" (5/5).

'İşk etegin tutmak gerek 'âkıbet zevâl olmaya / 'İşkdan bir elif okıyan kimseden su'âl olmaya "Sonunda yokluk olmaması için aşkın eteğini tutmak gerekir. Aşktan bir elif okuyan kimseye sual olmaz" (5/1).

Keleci bilen kişiniün yüzini ag ide bir söz / Sözi bişürüp diyeniün işini sag ide bir söz "Bir söz, hikmeti, anlamı bilen kişinin yüzünü ak eder, sözünü tartarak söyleyenin işini kolaylaştırır" (102/1).

Ol canda ki 'ışk ola anda gussa olmaya / Bu 'ışk bana gelelden gussam gitdi güldüm ben "İçinde aşk olan canda üzüntü, kaygı, sıkıntı olmaz. Bu aşk bana geldiğinden beri bütün sıkıntılarım gitti, güldüm ben" (280/3).

Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı / Söz ola agulu aşı balıla yağ ide bir söz "Söz vardır, savaşı sonlandırır. Söz vardır, başları kestirir. Söz vardır, zehir olan aşı bal ile yağa çevirir" (102/2).

Yûnus Emre bu dünyâda iki kişi kalur dirler / Meğer Hızır-İlyâs ola Âb-ı Hayât içmiş gibi "Yunus Emre, bu dünyada iki kişinin ebedî olarak kalacağı söylenir. Meğer bu iki kişi, ölümsüzlük suyunu içen Hızır ve İlyas'tır" (388/7).

Olumsuz geniş zaman ifadesi, kimi zaman -mA- olumsuzluk eki ile kimi zaman da *ne*, *niçe* sözleriyle sağlanmıştır. Bu örnekler de genel yargı içerir niteliktedir:

'Âkilisen gelüp bana niteliğin sorma anun / Niçe nişân eydibilem misli yog anun bî-nazîr "Aklın başında ise gelip O'nun niteliğini sorma bana, O'ndan nişan veremem, O'nun eşi benzeri yoktur" (53/4).

Çün kim girdüm bu denize ne kenâr var ne cezîre / Çün dört yanumdan mevc ura tekne kavî hiç batmaya Girdiğim bu denizin ne kenarı ne adası vardır, dört tarafımdan da dalga vurduğunda tekne güçlü olduğundan hiç batmaz" (183/8).

Ne elif okudum ne cim ne varlıkdandır kelecim / Bilmeye yüz bin müneccim tâli'üm ne ılduzdan gelür "Ne elif okudum, ne cim. Sözlerim Allah'ın varlığındandır. Yüz bin müneccim bir araya gelse talihimin hangi yıldızdan geldiğini bilemez" (42/4).

Seni sevenlerin ola mı 'aklı / Bir dem usluysa her dem delidür "Seni sevenlerin akli olur mu (akli yoktur), bir an akılıysa her an delidir" (50/6).

Sözi Yûnus'dan işit kibir kılma dut öğüt / 'Îmâret olmayasam tâ harâb olmayınca "Yunus'un sözünü dinle, öğütlerini tut, kibirlenme. Harap olmazsan doğruyu bulamazsın" (297/8).

1.4.3. Şimdiki Zaman İşlevi

Konuşma anında gerçekleşen durum ve olaylar henüz bitmemiştir, bir süre daha devam edecek gibidir. *Divan'* da -(y)A eki, şimdiki zaman işleviyle gelecek ve geniş zamana göre daha az kullanılmıştır:

İy Yûnus kanı 'aklun gensüzün söyler dilün / Pâyânı yok bu yolun sen kanda tolanasın "Ey Yunus, senin aklın nerede? Dilin sen kendinde değilmişsin gibi söyler. Bu yolun sonu yoktur, sen nerede dolanıyorsun?" (281/8).

Ne hâldeyüm ne bilem duzakdayum ne gülem / Bir garîbçe bülbülem ötmege güle geldüm "Ne hâlde olduğumu bilmiyorum, tuzağa düştüm güle miyorum. Garip bir bülbülüm, güle ötmeye geldim" (196/7).

Uş yürüyem yana yana top cigerüm döndi kana / 'İşkundan oldum dîvâne niçe zârı kılmayayum "İşte yana yana yürüyorum. Ciğerim kana döndü. Aşkından divane oldum, nasıl ağlamayayım" (215/2).

2. BAĞIMLI CÜMLE YÖNETİCİSİ OLARAK -(y)A EKİ

Çekimli bir fiil ya da ek-fiille çekimlenmiş bir isim tarafından yönetilen ana cümlelerde yüklemi zaman, durum, amaç, sebep, şart vb. bakımlardan tamamlayan fiilimsili yapılar, ana cümleye bağlı bağımlı cümleler olarak adlandırılır. Bağımlı cümlelerde yönetici öge fiilimsidir. Fiilimsiler de fiiller gibi yargı bildirmekte, önerme kurabilmekte ancak yüzey yapıda tam bir çekim öbeği oluşturamadıkları için bildirdikleri yargı, fiillere göre daha zayıf kalmaktadır (Karabulut, 2007, s. 276-277).

Gerek Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gerekse *Yunus Emre Divanı'*nda -(y)A ekinin isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri gibi ana cümleye farklı anlam ilişkileriyle bağlı bağımlı cümleler kurduğu görülür. Ek, kimi zaman bu işlevini *ki, kim, çü, çün, çünkü, kaçan, eger* gibi edat türünden sözlerle yerine getirmiştir. Metinlerde ekin sık sık bu işlevde kullanılmasını Anadolu'da gelişen Türk yazı dilinin başından itibaren Farsça ile yoğun ilişkiler içinde olmasıyla açıklayan Demir ve Aslan (2010, s. 280)'a göre Farsçadan Türkçeye tercüme ve adapte edilen eserlerin yanında Türk şairler tarafından kaleme alınmış Farsça eserlerin çokluğu da bu ilişkinin boyutunu gösterir niteliktedir.

2.1. İsim-fiil İşlevli -(y)A Eki

Eserde tespit edilen aşağıdaki örneklerde -(y)A ekinin kurduğu bağımlı cümle, ana cümle yöneticisinin öznesi veya onu çeşitli bakımlardan tamamlayan tümleci görevindedir.

Özne görevli bağımlı cümleler:

'Âriflerden nişân budur her gönülde hâzır ola / Kendüyi teslîm eyleye sözde kıl ü kâl olmaya
"Her gönülde hazır olmak, kendini [Allah'a] teslim etmek, dedikodu etmemek ariflerin alametidir" (5/4).

'Aceb anı niçe yiye nefsi dilerse yiyleye / Kaçan kim iftâr eyleye üç günde bir itmek gerek "Onu nasıl yiyeceğini, nefsin ne dilediğini [söyleyeyim], iftar etme vakti üç günde birdir" (140/5).

Emrem Yûnusun murâdı budur / İre yârine çıka aradan "Yunus Emre'nin muradı aradan çıkmak, yârine kavuşmaktır" (284/8).

Tümleç görevli bağımlı cümleler:

Ben andan umarım derdüme dermân kıla / Dahı arturdı ya'ni tîmâr eyledi "Ben ondan derdime derman olmasını beklerdim, o tedavi etti ama [derdimi] daha da artırdı" (356/20).

Diledi göre yüzün işide kendü sözün / Nazar kıldı bir kezın anda cân virdi bana "Yüzünü görmeyi, kendi sözünü işitmeyi diledi. Bir kez baktığında bana can verdi" (12/6).

Yûnus öyle esîrdür ol kapuda / Diler ki olmaya ebedî râhat "Yunus o kapıda öyle bir esirdir ki sonsuza kadar rahata ulaşmamayı diler" (20/11).

2.2. Zarf-fiil İşlevli -(y)A Eki

Zarf-fiil işlevli bağımlı cümlelerde yönetici konumundaki zarf-fiil, ana cümlelerin yüklemine yönetimindeki diğer öğelerle birlikte zaman, durum, şart, amaç vb. bakımlardan tamamlar. Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren görülen zarf-fiil işlevli bağımlı cümle biçimindeki bu yapılar, Yunus Emre Divanı'nda da sıklıkla karşımıza çıkar. Divan'da karşılaşılan dikkat çekici bir özellik olarak sözü edilen bağımlı cümlelerin yöneticisi, bu işlevini kimi zaman zarf-fiil ekleri yerine -(y)A ekiyle yerine getirir. Bu tip yapılarda -(y)A eki, bağımlı cümleyi ana cümleye farklı işlevlerle bağlamıştır.

2.2.1. Şart İşlevi

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren -sA (< -sAr) eki ile yapılan şart işlevi, Yunus Emre Divanı'nda da aynı ekle yapılmakla birlikte kimi örneklerde bu işlevi -(y)A ekinin üstlendiği görülür. Ek, söz konusu örneklerin bir kısmında gerçek şart işlevinde iken bir kısmında ise "şimdiyle ilişkili olarak geçmişteki olası bir duruma işaret eden şart" ya da "konuşurun var olan durumun aksini ifade ettiği arzu ve istekler"¹⁴ olarak da açıklanabilen karşıolgusallık işleviyle kullanılmıştır. Kimi zaman ekin bu işlevi çün, eger edatları ile desteklenmiştir.

2.2.1.1. Gerçek Şart İşlevi

Gerçek şartta konuşan kişi kendisince yapılabilir ya da yapılamaz görünen, kesin olan ya da tahmine dayanan, olması istenilen ya da istenilmeyen bir durum olup olmadığını bildirmeksizin sadece objektif bir şart koşar. Yani A olayının gerçekleşmesi durumunda B olayının da gerçekleşeceğini ifade etmiş olur (Deny, 1941, s. 796):

¹⁴ bk. Karşıolgusallık işlevi

Allâh benüm didüğine virmişdür 'ışk varlığını / Kime bir zerre 'ışk vire Çalap varlığı andadur
 “Allah kime benimdir dedi ise aşkı ona vermiştir, kime bir zerre aşk verdiyse Çalap (Allah) varlığı ondadır” (65/6).

Dirlik bana karşı gele ben dirliğin boynun uram / Ölümler eger vâcib ola cânımı kurbân eyleyem
 “Hayat bana karşı gelirse ben hayatın boynunu vururum. Ölüm eğer vacip ise canımı kurban ederim” (173/3).

Öyle namâzın kılasın her ne dilersen bulasın / Tamudan âzâd olasın kullar âzâd olsa gerek “Öğle namazını kılasan her ne dilersen olur. Cehennemden kurtulursun, kullar [cehennemden] kurtulmalı.” (136/4).

Yûnus imdi gam yime n'idem ne kılam dime / Gelür kişi başına ezelde ne yazıla “Yunus, ne yapacağım diye gamlanma, insanın başına ezelde ne yazılırsa o gelir” (335/20).

2.2.1.2. Karşıolgusallık İşlevi

Karşıolgusallık, bilinen bir gerçekliğin karşısında yer alan, gerçek olmayan bir durumu anlatan ifadeler olarak tanımlanabilir. Olası durumları bildiren ve gerçek dünyada yorumlanamayan *karşıolgusallık*, iki durumda ortaya çıkar. Birincisi konuşurun var olan durumun aksini ifade ettiği arzu ve istekler aracılığıyla oluşan karşıolgusal dilekler, diğeri ise şimdiyle ilişkili olarak geçmişteki bir olası duruma işaret eden şart cümleleridir. Her iki durumda da gerçek durum bilinmekte fakat işaretlenen zamanda gerçek durumun karşısında yer alan olası durum ifade edilmektedir. Konuşur, konuşma anından geçmişe yönelen bir bakış açısıyla ya da geçmişte, geleceğe yönelen bakış açısıyla yargıda bulunur (Üzüm, 2020, s. 123-124).

Gerçek olmayan şart olarak adlandırdığı bu durumu Deny (1941, s. 798-799) şöyle izah eder: A olayı gerçekleşirse (veya gerçekleşmişse) B olayı gerçekleşir (veya gerçekleşecek). Fakat A olayı gerçekleşmezse (veya gerçekleşmeyecekse, gerçekleşmemişse) B olayı da gerçekleşemez (veya gerçekleşmeyecektir).

Bu işlevi *gerçeksiz şart* olarak adlandıran Eckmann (1959, s. 49-50), Çağatay Türkçesinde şimdiki veya gelecek zamana ait *gerçeksiz şartı* ifade etmek için yardımcı cümlede şart kipinin şimdiki (-sa) veya geçmiş zamanının (-sa idi), ana cümlede ise şimdiki zaman, gelecek-dilek kipi (-ğay), bunun geçmiş zamanı (-ğay idi), geniş zamanın geçmişi (-r idi) hatta bazen şahudi geçmiş zamanın kullanıldığını; geçmişteki gerçeksiz şartın da yardımcı cümlede şart kipinin geçmiş zamanı ile (-sa idi), ana cümlede ise geniş zamanın geçmişi (-r idi) veya gelecek-dilek kipinin geçmişi (-ğay idi) ile ifade edildiğini dile getirir.

Aşağıdaki beyitlerde bağımlı cümlede ifade edilen şartın gerçekleşmemesi ya da başka türlü cereyan etmesi sebebiyle ana cümledeki yargı da gerçekleşmemiş veya gerçekleşmeyecek durumdadır (Develi, 1997, s. 126):

Eger beni öldüreler / Külüm göge savursalar / Topragum anda çağura / Bana gerek seni “Eğer beni öldürüp külümü göğe savursalar toprağa düşen küllerim, bana seni gerek seni [bana sen gereklisin], diye çağırır” (381/5).

Sekiz Uçmagun hûrîsi eger bezenüp geleler / Senün sevgünden özgeyi gönlüm hîç kabûl itmeye
“Sekiz cennetin hurisi süslenip bir araya gelseler [bile] senin sevginden başkasını gönlüm asla kabul etmez” (3/11).

Yûsuf eger hayâlünü /Düşde göreydi bir gice / Terk ideyidi mülklerin / Bana seni gerek seni
“Yusuf eğer bir gece seni düşte görseydi, bana seni gerek seni [bana sen gereklisin], diye malını mülkünü terk ederdi” (381/9).

Zühre eger göreyidi Yûnus göziyle gördüğün / Çengini elden biragup unıdaydı sâzını “Zühre eğer gördüğünü Yunus’un gözüyle görseydi çengini elinden bırakıp sazını unuturdu” (359/9).

Aşağıdaki örnekte bağımlı cümle yöneticisinin ileri sürdüğü şart, ifade ettiği durum henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi de mümkün görünmemektedir. Bu ifadede bir *istek, niyet* anlamı da hissedilmektedir:

Bin yıl eger vasfın diyem bir zerresin düketmeyem / Bir katrede yüz bin deniz bir noktasin şerh itmeyem “Bin yıl senin vasfını anlatsam bir zerresini bile söylemiş olmam, söylediklerim yüz bin[lerce] denizin bir damlası kadar bile olmaz” (183/1).

2.2.2. Amaç, Sebep İşlevi

Kimi zaman -(y)A eki, bağımlı cümleyi ana cümleye *amaç, sebep* bildirme işleviyle bağlamıştır. Bazı örneklerde bu işlevini *kim* bağlama zamiri ile birlikte gerçekleştirmiştir:

Bir bahçeye girmek gerek hoş teferrüç kılmak gerek / Bir güli yıylamak gerek hergiz ol gül solmaz ola “Bir bahçeye girmek, o bahçede hoş gezinti yapmak gerek. Asla solmasın diye [o bahçede] bir gül koklamak gerek” (327/4).

Gönüle gireni gönendi dirler / Gönüle sen de gir kim gönenesin “Gönle girenlere gönendi, derler, sen de gönenmek için gönle gir.” (279/14).

‘İşk etegin tutmak gerek ‘âkıbet zevâl olmaya / ‘İşkdan bir elif okıyan kimseden su’âl olmaya “Sonunda yokluk olmaması için aşkın eteğini tutmak gerekir. Aştan bir elif okuyan kimseye sual olmaz” (5/1).

Kişi Hak’ı bilmek gerek Hak haberin almak gerek / Zindeyiken ölmek gerek varup anda ölmez ola “Kişi Hakk’ı bilmelidir. Hak haberini almalıdır. Gidip ahirette ölmesin diye daha bu âlemde iken ölmelidir” (327/7).

Va’de olundı kamuya kim göreler yarın anı / Benüm yârüm bunda durur bunda göründi ol Kadîr “Yarın onu görmeleri için insanlara söz verildi. Benim yârüm buradadır, burada göründü her şeye gücü yeten Allah” (53/5).

2.2.3. Durum İşlevi

-(y)A eki, eserdeki bazı örneklerde ana cümlelerin nasıl, ne şekilde gerçekleştirildiğini ifade eden bağımlı cümleler oluşturmuştur:

Berk yapışdun şol dünyâyâ koyup gitmeyesin bigi / Karanu yalnız sinde varup yatmayasın bigi “Bu dünyaya sanki bırakıp gitmeyecekmişsin, gidip yalnız başına karanlık mezara yatmayacakmışın gibi sıkıca yapıştın” (414/1).

Gelmek gerek terbiyete kamu bildüklerin koya / Mürebbîsi ne dirise pes ol anı dutmak gerek “Bütün bildiklerini terk ederek terbiyeye gelmek gerek, Mürebbi ne söylerse onu yerine getirmek gerek” (140/2).

Ta'n idersin 'âşıklara gönül gözi açıklara / Uymuşsun münafiklara sıdka gelmeyesin bigi “Âşıkları, gönül gözü açık olanları ayıplarsın, hiç doğru yola gelmeyecekmiş gibi münafiklara uymuşsun” (414/6).

2.2.4. Kararlılık İşlevi

-sA ekinin ana cümledeki yargının gerçekleşmesini “her şart altında, her ne olursa olsun” biçiminde bir kabul ve kararlılığa bağlayan şart işlevi (Korkmaz, 2007a, s. 683), aşağıdaki dizelerde -(y)A eki tarafından gerçekleştirilmiş, bu işlev *ger ... ger* edatıyla desteklenmiştir:

Çün pâdişâh güçlü ola pes kul fuzûl işlü ola / Ben senünem bana ne gam ger suç idem ger itmeyem “Padişah güçlü ise kul çalışkan olur. İster suç işleyeyim ister işlemeyeyim, ben [her durumda] seninim, benim için dert değil” (183/7).

2.2.5. Zaman İşlevi

Yunus Emre Divanı'nda -(y)A ekinin en sık görülen işlevlerinden biri de bağımlı cümleyi ana cümle yüklemine zaman işleviyle bağlamaktır. Ekin bu işlevi, Eski Anadolu Türkçesindeki -*dUGIndA*, -*IncA*, -*iken* zarf-fiil eklerinin işlevine karşılık gelmektedir. Ek, bu işlevini kimi zaman *ki*, *kim*, *çün*, *tâ*, *kaçan*, *kaçan ki*, *kaçan kim* sözleriyle birlikte yerine getirir. Örnekler incelendiğinde bağımlı cümlede ifade edilen olay ya da durumların henüz gerçekleşmediği, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin de kesin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla -(y)A eki *belirsiz bir gelecek zamana* işaret ederken bir *varsayım* anlamını da hissettirmektedir:

Biz de varavuz ol ile kaçan ki va'demüz gele / Kişi varacağı yire gönlini berkitse gerek “Vademiz geldiğinde biz de gideceğiz. Kişi gideceği yere gönlinü sağlam tutmalıdır” (139/3).

Çün 'akıl fenâyâ vara delü ola ne başara / Delülere sensin çâre delü oldum pes n'itmeyem “[İlahi aşkın cazibesi ile] akıl fenaya vardığında deli olur, hiçbir şey başaramaz. Delilerin çaresi sensin, deli oldum, ne yapayım” (183/4).

Çün içerü giresin dost yüzini göresin / Ene'l-Hak şerbetini dost elinden içesin “İçeri girdiğinde dost yüzünü göreceksin, Ene'l-Hak şerbetini dost elinden içeceksin” (242/15).

Çün kim girdüm bu denize ne kenâr var ne cezîre / Çün dört yanumdan mevc ura tekne kavî hiç batmaya “Bu denize girdiğimde ne kıyı ne ada vardı. Dört yanımdan dalga vurduğunda tekne güçlü[dür] hiç batmaz” (183/8).

İşit sözümi yâ sagır / Tâ terezün gele ağır / Yalvar Çalabuna çağır / Tanla seher vaktinde tur “Ey sağır, sözümü işit, terazin ağır geldiğinde seher vaktinde kalk, Allah'ına yalvar” (88/3).

Kimdür ki dost yüzün göre dost dost diyü cânın vire / Şolok dem ol dosta ire unıda cümle teşvîşi “Her kim ki dostun yüzünü görür, dost dost diye canını verirse o zaman o kişi dosta erer ve tüm endişelerini unuttur” (360/2).

Kullukdan irag olma sultân göresin birgün / Göstere cemâlini hayrân olasın birgün “Kulluktan uzak durma [kulluk yapmaktan gocunma], sultanı göreceksin bir gün. [Sultan] cemalini gösterdiğinde hayran kalacaksın bir gün” (229/1).

Nazar kıl bu geohere yâ bu bir gizlû nûra / Nûr kaçan yavı vara çün Hak nazar-gâhidur “Bu mücevhere, bu gizli nur hazinesine bak. Bu nur kaybolup gittiğinde [bil ki] o, Allah’ın baktığı yerdedir” (33/3).

Okma Kur’ân u Yâsîn / Kulak urup dinleyesin / Tagca günâhun yuyasın / Tanla seher vaktinde tur “Kur’ân ve Yasin okunurken kulak verip dinlemelisin. Dağlar kadar günahlarından arınırsın, seher vaktinde uyanık ol” (88/6).

Ol cân kaçan öliser sen ana cân olasın / Ölmüş gönül dirile anda ki sen olasın “O can ne zaman ölürse sen ona can olacaksın, ölmüş gönül dirildiğinde orada sen olacaksın” (261/1).

Senün ‘ışkun deniz ben bir balıcak / Balık sudan çıka hemen ölidür “Senin aşkın deniz, ben [denizdeki] küçük bir balığım. Balık sudan çıkınca hemen ölür” (50/4).

Yazuklarımız tartıla anca perdeler yırtıla / Bilmedüğün günâhların anda sana ‘ıyân ola “Günahlarımız tartılıp perdeler yırtıldığında farkında olmadan işlediğimiz günahlarımız ortaya çıkacak” (9/7).

Zebânîler çün geleler beni yalnız bulalar / Bilmediğim dil soralar sen yardım eylegil Çalap “Zebaniler geldiğinde, beni yalnız bulduklarında, bilmediğim dil ile soru sorduklarında Allah’ım sen yardım et” (16/4).

2.2.6. Sıralama İşlevi

Türkçenin genelinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de cümleler, kimi zaman bir bağlayıcı unsur yardımıyla kimi zaman da hiçbir unsur almadan noktalama işaretleriyle birbirine bağlanır. *Yunus Emre Divanı*’nda *-(y)A* eki, *-(U)p* zarf-fiil ekinin işlevine paralel olarak cümleleri birbirine bağlama görevini üstlenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, *-(y)A* ekli cümlenin oluşum süreci ile ana cümlenin oluşum sürecinin aynı olmamasıdır. Önce *-(y)A*’lı cümlelerdeki olaylar gerçekleşir, tamamlanır ve biter, daha sonra ana cümlelerin olayları başlar (Gürkan, 2016, s. 30):

Bî-çâre bülbülem dost bahçesinde / Varam virem haber şol yâre karşı “Çaresiz [bir] bülbülüm dost bahçesinde, yâre karşı gidip haber vereyim” (289/8).

Birgün ola sensüz kalam / Kurda kuşa öğün olam / Çürüyüben toprak olam / Ah n’ideyim ‘ömrüm seni “Bir gün gelip sensiz kalacağım, kurda kuşa öğün olacağım, çürüyüp toprak olacağım, ah, ne yapayım ömrüm seni” (384/7).

Dünyâdan gönlünü çeke eli ile arpa eke / Unna yarı kül kata güneşde kurutmak gerek “Dünyaya gönül vermemeli, eliyle arpa ekmeli, ununa yarı yarıya kül katıp güneşte kurutmalı” (140/4).

Eger beni öldüreler / Külüm göge savursalar / Topragum anda çağura / Bana gerek seni “Eğer beni öldürüp külümü göğe savursalar toprağa düşen küllerim, bana seni gerek seni [bana sen gereklisin], diye çağırır” (381/5).

Geh varam balçık olam geh dönüben gird-i hâk / Geh varam gevher olam yâkût olam mercân olam
“Kâh gidip balçık olayım, toza toprağa karışayım, kâh gidip gevher, yakut, mercan olayım”
(201/30).

Hîç bilmezem ben niçe idem kangı yana sefer idem / Yakasuz don geyem gidem başsız ata bini(şi)cek
“Ne yapacağımı, ne tarafa gideceğimi hiç bilmiyorum. Yakasız don [kefen] giyip başsız ata binip
gideceğim” (127/3).

İy yârânlar iy kardaşlar ecel ire ölem birgün / İşlerüme pişmân olup kendözüme gelem birgün “Ey
dostlar, ey kardeşler, bir gün ecel gelip öleceğim. İşlediğim günahlara pişman olup kendime
geleceğim” (241/1).

Koyam bu dünyâyı gidem çün âhrete sefer idem / Ol Uçmakda hûrîleri ben bana yoldaş eyleyem “Bu
dünyayı bırakıp ahirete gideyim. Cennette hurileri kendime yoldaş eyleyeyim” (197/2).

2.3. Sıfat-fiil İşlevli -(y)A Eki

Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağlı kelimelerden oluşan sıfat-fiilli yapılar, ana cümleye bağlanmış bağımlı cümle durumundadır. Sıfat-fiil ekleriyle kurulan bu yapılar, *Yunus Emre Divanı*'nda -(y)A eki ile de oluşturulmuştur. Bu tür yapılarda *kim, ki* bağlama zamirleri de -(y)A ekinin görevini desteklemektedir. Eserde tespit edilen sıfat-fiilli bağımlı cümleler, nitelediği kelime ile birlikte ana cümlenin yönetici ögesinin öznesi ya da tümleci görevindedir.

Özne görevli bağımlı cümleler:

Çevik bahrî olmak gerek bir deryâyâ dalmak gerek / Bir gevher çıkarmak gerek sarrâf anı bilmez ola
“Hızlı hareket eden çevik bir deniz dalgıçı olmak gerek. [O denizden] hiçbir sarrafın bilmediği bir
inci çıkarmak gerek” (327/3).

Gönül midür ol hikmeti kılmadı tefekkür / Yâ göz midür ol yaş yirine dökmeye kanı “Hikmet
üzerine derin derin düşünmeyen gönül müdür ya da yaş yerine kan dökmeyen göz müdür”
(357/6).

İy yârânlar gelün berü anladayum ahvâlümü / Hîç kimsene ola mı kim bu derdüme dermân kıla “Ey
dostlar, gelin beri de ne durumda olduğumu size anlatayım. [Acaba] derdime derman olacak hiç
kimse var mıdır?” (317/2).

‘İzzet ü erkân kamusu bunlardur dünyâ sevgüsü / ‘İşkdan haber eyitmesün kim dünyâ ‘izzetin seve
“[İnsanlardan] izzet, saygı, hürmet beklemek dünya sevgisinin göstergesidir. Dünyadaki izzet
ikram peşinde koşan, aşktan hiç bahsetmesin” (2/5).

Kim ki gerçek mürid ola / Bil bağlayup gelsün yola / Şol yürekde ki dert ola / Dostun cemâlin
arzûlar “Gerçek mürit olan [kişi] [ona] bel bağlayıp yola gelsin. Onun yüreğinde dert olan [şey],
dostun cemalini arzulamak olmalıdır” (98/3).

Tümleç görevli bağımlı cümleler:

Ben severin şol kulumu yoksul ola sabreyleye / Benden ana yol eyledüm Mi'râcuma gitsün dimiş
“Ben yoksul olan, sabreden kulumu severim, benden ona yol eyledim, Miracıma gitsin, demiş.”
(122/5).

Bir 'imâret göster bana kim sonı vîrân olmaya / Kazanı gör ol mâlı kim senden o girü kalmaya
"Bana sonu viran olmayacak bir imaret göster [gösteremezsin], [öbür dünyaya giderken] yanında götürebileceğin bir mal kazan [kazanamazsın]" (316/1).

Hîç bilmezem ben niçe idem kangı yana sefer idem / Yakasuz don geyem gidem başsuz ata bini(şi)cek
"Ne yapacağımı, ne tarafa gideceğimi hiç bilmiyorum. Yakasız don (kefen) giyip başsız ata binip gideceğim" (127/3).

Kimesne kimseye itmemiş ola / Anı kim kendüme ben itmişem ben
"Kimsenin kimseye etmediğini ben kendime etmişim" (258/2).

Ol cânda ki 'ışk ola anda gussa olmaya / Bu 'ışk bana geelden gussam gitdi güldüm ben
"İçinde aşk olan canda üzüntü, kaygı, sıkıntı olmaz. Bu aşk bana geldiğinden beri bütün sıkıntılarım gitti, güldüm ben" (280/3).

Senün 'ışkun denizine düşübeni gark olayum / Kimsenem yok elüm ala koma beni batmayayum
"Senin aşkının denizine düşerek gark olayım. Elimi tutacak (beni o denizden kurtaracak) kimsem yok, Bırakma beni, batmayayım" (215/3).

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *kiplik* işlevi öncelikli olmakla birlikte *zaman* ve *görünüüş* işlevleriyle de kullanılan *-(y)A* ekinin *Yunus Emre Divanı*'ndaki kullanım alanları incelenerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1) *-(y)A* ekinin eserdeki işlevleri, ana cümle ve bağımlı cümle yöneticisi olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilmiştir.

2) Ana cümle yöneticisi *-(y)A* ekinin temel işlevi *istek* ifade etmektir. Eserdeki örnekler incelendiğinde bu ekin sıradan bir *istek* ifadesi olmayıp içinde *amaç* ve *niyet* anlamlarını da barındıran güçlü bir *istek* anlam alanını karşıladığı görülür.

3) Ek, *istek* ifade etmek dışında *yeterlilik*, *gereklilik*, *şart*, *varsayım* gibi kiplik anlamlarını da karşılamıştır.

4) *-(y)A* eki, eserdeki bazı dizelerde *zaman* bildirme işleviyle ön plana çıkmıştır. Çoğunlukla belirsiz bir gelecek zamana işaret eden bu ek, geniş ve şimdiki zamanı bildirme işleviyle de kullanılmıştır.

5) Ekin belirsiz gelecek zamana işaret ettiği örneklerde güçlü bir *varsayım* anlamı da hissedilmektedir.

6) Diğer yandan bu ek, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri gibi ana cümleye *şart*, *zaman*, *durum*, *amaç*, *sebep*, *kararlılık* vb. anlam ilgileriyle bağlı bağımlı cümleler kurmuştur.

7) Ek, kimi zaman bu işlevlerini *ki*, *kim*, *çü*, *çün*, *çünkü*, *kaçan*, *eger* gibi edat türünden sözlerle yerine getirmiştir.

KAYNAKÇA

Akar, Ali (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Albayrak, Nurettin (2014). *Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Benzer, Ahmet (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Bilgegil, M. Kaya (1963). *Türkçe Dilbilgisi Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Cevizci, Ahmet (2010). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corcu, Demet (2005). "Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İçyapısı". *Dilbilim Araştırmaları 2005*, 1-15.
- Demir, Nurettin ve Sema Aslan (2010). "Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), s. 276-290.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı lehçesi)* (çev. A. Ulvi Elöve). İstanbul.
- Develi, Hayati (1997). "{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme". *TDAY-Belleten 1995*, s. 115-152.
- Doğan, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Nuh (2015). "Türkçe Sıfatların İstem Bilgisi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 12(3)*, 77-90.
- Eckmann, J. (1959). "Çağataycada Yardımcı Cümleler", *TDAY-Belleten 1959*, s. 27-58.
- Eggins, Suzanne (2004). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London and New York: Continuum.
- Emre, M. Efdal (2013). *Yûnus Emre Divânı ve Şerhi Tanrı'nın Nefesi*, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Erdem Uçar, Filiz Meltem (2019). "Özbek Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(3), s. 170-182.
- Erkman-Akerson, Fatma (2007). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış Genişletilmiş Yeni Basım*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Erkman Akerson, Fatma. ve S. N. Ş. Ozil (2015). *Türkçede Niteleme Sıfatlı Yan Tümceler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. London: Lawrence Erlbaum Ass. Pub.
- Gökdayı, Hürriyet (2010). "Türkiye Türkçesinde Öbekler". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), s. 1297-1319.
- Gökdayı, Hürriyet (2020). *Türkçede Öbekler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2002). "Eski Türkiye Türkçesinde 'İstek Kipi' Üzerine". *İlmî Araştırmalar 13*, İstanbul s. 35-50.
- Gülsevin, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürkan, Duygu Özge (2016). *Türkçede Belirteç İşlevli Bağlımlı Cümleler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hirik, Seçil (2017). "Öbek Yapılarda Yönetim". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, s. 389-416.
- Hirik, Seçil (2019). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Hirik, Seçil (2020). *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Işık, Gül (2012). "L. Tesnière'in Yapısal Sözdizimine Göre İtalyanca ve Türkçede Eylem Yapılarının Karşılaştırılması". *Dilbilim*, 6, s. 71-83.
- İşcan, Adem (2007). "İşlevsel Dil Bilgisinin Türkçe Öğretimindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, s. 253-258.
- Johanson, Lars (2014). "A Synopsis of Turkic Volitional Moods". *Turkic Languages*, 18, s. 19-53.
- Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karabulut, Ferhat (2007). "Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi". *UTEK Bildiriler*, s. 261-298.
- Karahan, Leylâ (1999). *Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kerimoğlu, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kerimoğlu, Caner (2016). *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göztergebilim ve Türkoloji Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1959). "Türkçede -acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII(1-2), Ankara, s. 159-168.
- Korkmaz, Zeynep (2007a). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007b). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu, Mecdut (1968). "Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri". *Jean Deny Armağanı*, Ankara, s. 171-183.
- Mithun, Marianne (1995). "On The Relativity of Irreality". *Modality in Grammar and Discourse* (Ed. Joan Bybee, Suzanne Fleischman). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, s. 367-388.
- Nuyts, J. (2006). "Modality: Overview and Linguistic Issues". *The Expression of Modality* (Ed. William Frawley). Berlin: Mouton de Gruyter, s. 1-26.
- Özkan, Mustafa (2012). "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -A/-E'nin Kullanılışı Üzerine". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 30(0), s. 359-385.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality (Second Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarıca, Bedri (2015). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (1990). *Yûnus Emre Divânı I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tesnière, Lucien (2015). *Elements of Structural Syntax* (Çev. Timothy Osborne ve Sylvain Kahane). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Timurtaş, Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk, Vahit vd. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Uzun, Nadir Engin (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Üzüm, Melike (2020). "Türkçede Karşıolgusallık: Korpus Temelli Bir İnceleme". *Dilbilimde Güncel Tartışmalar*. Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları, s. 123-130.
- <https://sozluk.gov.tr/> (erişim 02.07.2022).